

RAPPORT 2009:2 R

BILDNING OCH SKRIVANDE

AV MARIA HAMMARÉN

Högskoleverket

Luntnakargatan 13
Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00, fax 08-563 085 50
e-post hsv@hsv.se, www.hsv.se

BILDNING OCH SKRIVANDE

Utgiven av Högskoleverket 2009
Högskoleverkets rapportserie 2009:2 R
ISSN 1400-948X
Författare: Maria Hammarén
Kontaktperson på Högskoleverket: Per-Gunnar Rosengren
Grafisk form: Lena Ernstson
Tryck: Edita Västra Aros AB, Västerås, februari 2009

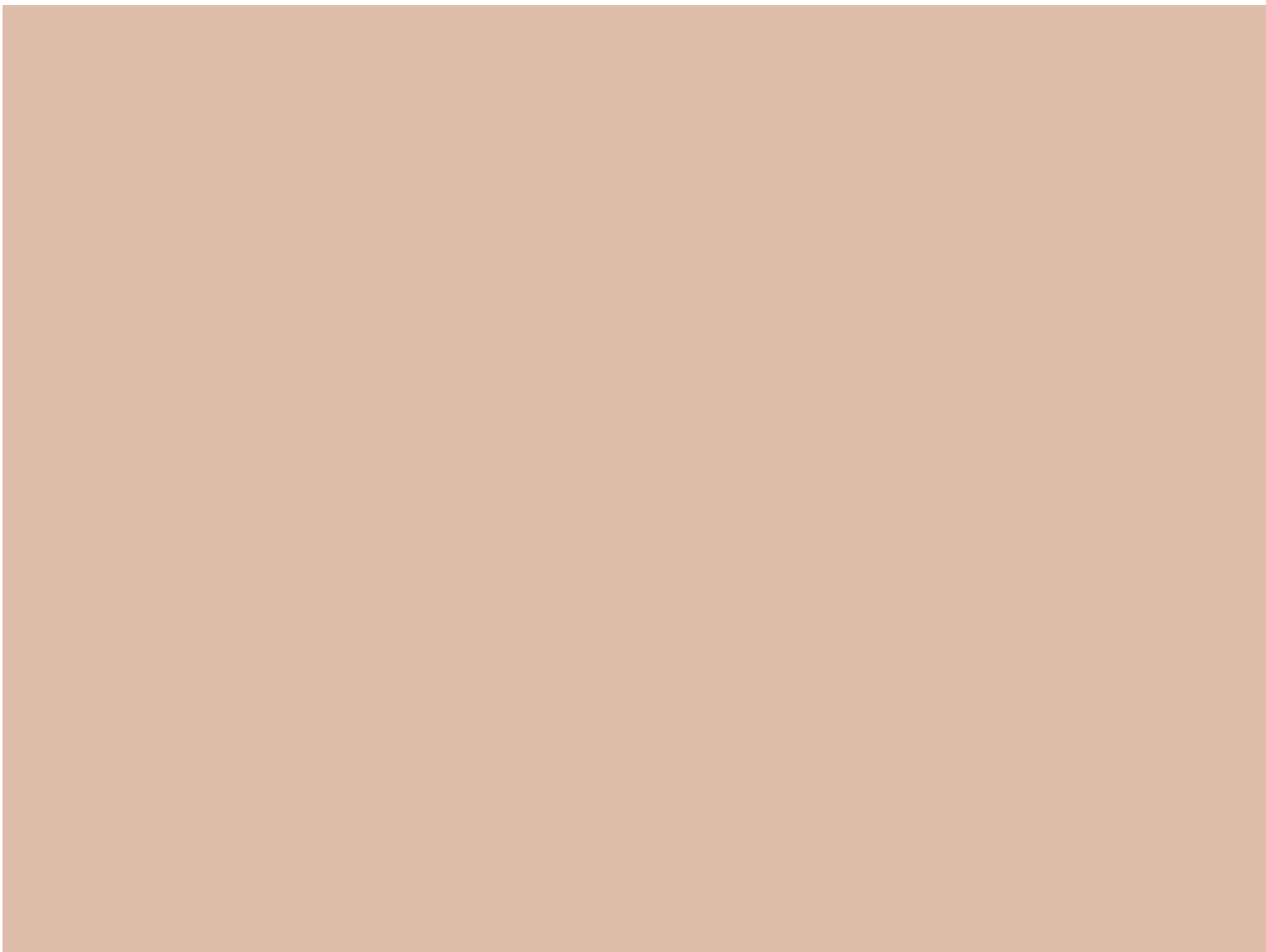
Tryckt på miljömärkt papper

Illustration: Alexander Florencio

INNEHÅLL

FÖRORD	5
BILDNING OCH SKRIVANDE	9
HJÄRNSLÄPP	13
ATT LÄSA OCH SKRIVA SOM OM DET BETYDDE NÅGOT	27
RESENÄR OCH MEDRESENÄR	43
BILDNINGSPRESOR	55
REFERENSER	61

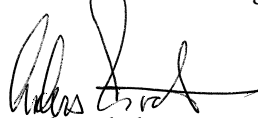

FÖRORD

Idén med skriftserien om bildning har varit att visa olika ämnens bidrag till bildningsdiskussionen eller att låta dem ge ämnesperspektiv på bildningsdiskussionen. I denna den nionde skriften i serien om bildning har denna idé dock fått vika för en tematisk ansats. Det är vanligt att försöka beskriva bildningens kärna genom att peka på breda perspektiv eller på kompetenser som är väsentliga för ett bildningskapital. Bland sådana kompetenser har till exempel den danske filosofen Fjord Jensen velat se en historisk kompetens, en kritisk kompetens, en kreativ och en kommunikativ kompetens. Särskilt den sista är central för många bildningsintresserade och inte minst i skriftserien har många återkommit till dialogens betydelse. I den amerikanska ”liberal education”-traditionen spelar också skrivande en stor roll, bland annat eftersom skrivande hjälper till att utveckla och skärpa argumentationsförmågan. Resultaten från den amerikanska studien *National Study of Student Engagement 2008* pekar just på detta, nämligen att kurser med omfattande krav på skrivande leder till att studenterna blir bättre på att använda material från olika källor men också att studenterna uppger att studierna blir mer personligt och socialt utvecklande.

Maria Hammarén är docent vid Kungliga Tekniska högskolan och har bland annat en lång erfarenhet som ansvarig för kurser i att med hjälp av skrivande utveckla sin reflektionsförmåga. Maria Hammarén hävdar att skrivande i sig inte nödvändigtvis är bildande, men att man kan utveckla sin blick för texten så att skrivandet går utöver sammanfogandet av ord till meningar. Texten låter den skrivande komma i kontakt med andra delar av sig själv så att han eller hon får syn på tankar som kanske inte först verkar så givande men som är nya vägar till förståelse. Med hjälp av skrivandet och med språkets hjälp kan man skapa en ny helhet av ett liv som kanske ter sig fragmentariskt.

Högskoleverket hoppas att denna skrift kan vara en inspirationskälla till en diskussion om bildning och utbildningens utveckling.

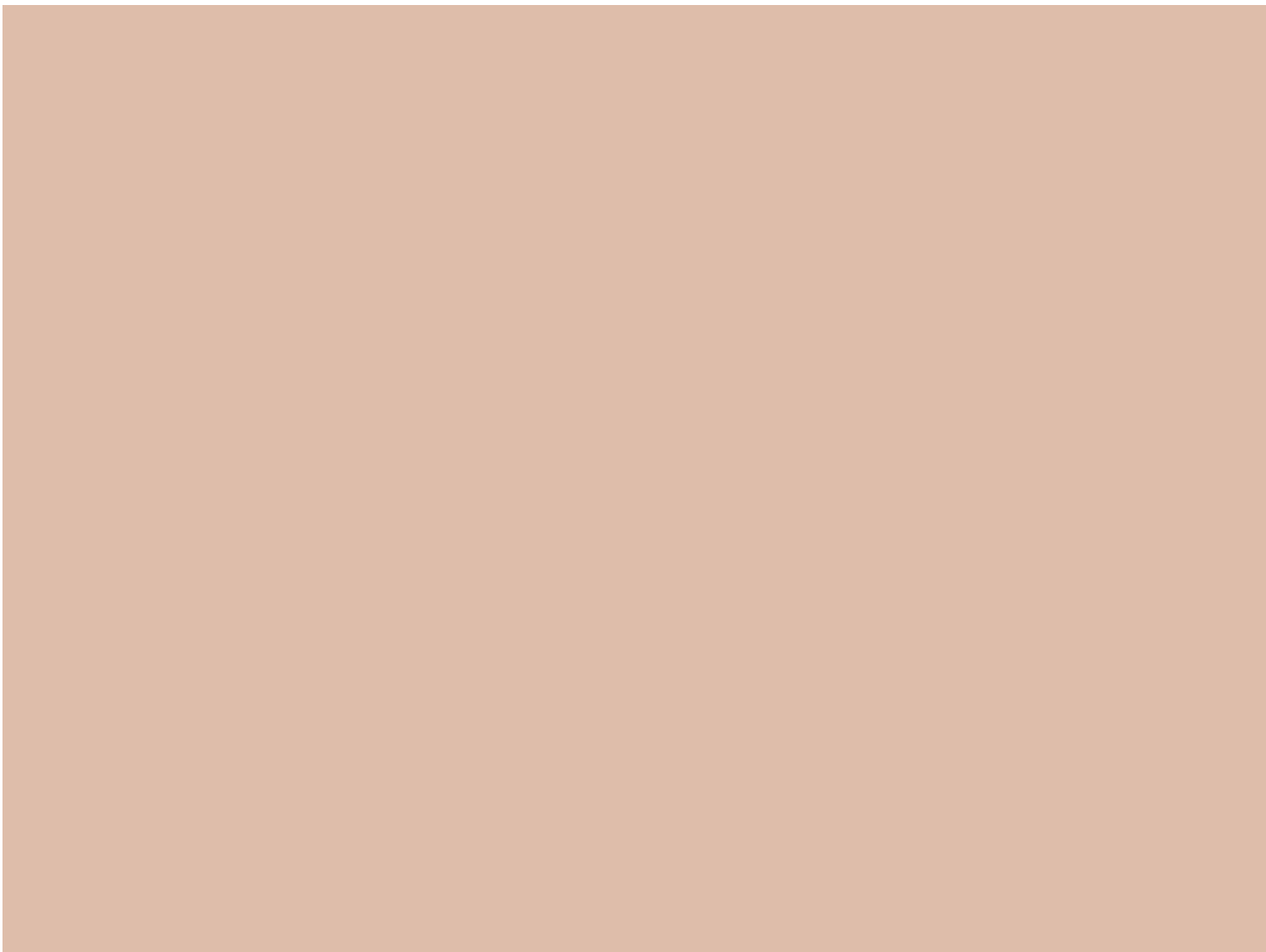
Anders Flodström
Universitetskansler

Per Gunnar Rosengren
Projektledare

I Högskoleverkets skriftserie om bildning finns även:

- Bildning och matematik 2004:29 R
- Bildning och religion 2005:29 R
- Bildning och teater 2005:50 R
- Bildning och filosofi 2006:27 R
- Bildning och fysik 2006:50 R
- Bildning och ekonomi 2007:50 R
- Bildning och teknologi 2007:57 R
- Bildning och pedagogik 2008:32 R

BILDNING OCH SKRIVANDE

Jag skulle aldrig säga: Man blir bildad av att skriva.

För vad kunde man väl mena med det? Skulle jag få tillgång till en humanistisk kanon – från öst till väst, från nord till syd – där kunskapen om det mänskliga pulserar? Självklart inte. Och vad är det egentligen att skriva? När jag iakttar någon som skriver syns ju bara teckenplitudet. Själva aktiviteten berättar bara att vi befinner oss i en skriftspråklig kultur, floder av tecken följer våra spår. Vi inventerar och bokför. Skriver kontrakt, minnesanteckningar och referat. Håller kontakt och besvarar tentamensuppgifter. Från utsidan ser själva teckenskrivandet likadant ut. Nuförtiden allt oftast som tangentryckningar. Och så själva grupperingen av bokstäver som växer fram över en yta.

Bildningsbegreppet är stort och jag vill inte begränsa det. Låt det vara yvigt och öppet. I centrum står ändå förmågan att utveckla referenspunkter utanför mig själv, utanför min egen krets och mina egna erfarenheter – att vidga min föreställningsförmåga. Den roll som skrivande kan spela blir inte åtkomlig om vi stannar vid den allmänna skrivkunnigheten. Inte ens om man lägger pedagogisk nit vid själva aktiviteten, att vuxnas lärande tycks ”fastna bättre” om man antecknar, så som en gång den finländska pedagogen Siv Their förklarade för mig.

För det handlar inte om att något ska fastna.

Det handlar om att bli en talande.

Allmän läskunnighet har i Sverige nästan 400 år på nacken. Och det kan vi tacka reformationen för – med husförhör och Bibel på svenska. Men med skrivkunnigheten har det varit sämre beställt. Längre kunde de flesta inte mycket mer än skriva sitt namn. Och att bara somliga skulle skriva fram värld och verklighet låg infällt i själva samhällssynen. Att hålla skrivkunnigheten just *allmän* passade sedan utmärkt ihop med de strukturer som gjorde byråkrati, industrialisering och taylorism så framgångsrika – inte minst i vårt eget land.

Och varför, kan någon undra.

Därför att skrivande är den oavhängiga tankens möjlighet.

Idag förvaltar helt andra krafter traditionen från husförhörens tid. Behandlingen av skriven text inom högre utbildning antar alltmer formen av katekesförhör, och detta samtidigt som hela det europeiska utbildningsväsendet samlar sig kring paroller som entreprenörskap, innovation och kreativitet.

En smula ironiskt, och ett farligt bakslag – åtminstone för Hannah Arendt.

När vi monopoliserar det formella, anonymiserade språket utarmas verkligheten. I första hand arbetssektorns verklighet, för det är för den vi tror oss behöva stuka till och knipsa bort.

Arbetslivet har råstyrka, där samordnas mänsklig handling. Skulle vi inte där behöva tänkande människor som griper om *vad* som blir till? Inom arbetslivets ram producerar vi skit för meningslöshetens fördrivande, medicinsk teknik för livets värdighet, där skövlar vi jordens lungor för att plasten ska bli mjuk och kakfettet lagringståligt. Där skipar vi lagar, finansierar och sörjer för. Där utbildar vi och bygger. Krigar, effektiviserar och systemerar. Stimulerar flöden och styr.

Puttar ut och kallar in.

Med dagens trånga arbetsmarknad hetsas unga människor in i lydnad. Hur många käcka scouter har jag inte mött. Hur många ”ursäkta” och ”förlåt”. Men under scoutmössan – genuin osäkerhet. Allt ligger ju utanför dem själva i oändliga informationssystem. ”Vad är det jag ska kunna? Vilken metod ska jag använda här?”

Man kan förlora sig i metoder, flöden och organisation. Det var väl det som var poängen i Hannah Arendts bok *Den banala ondskan*.¹ När hon reste till Jerusalem för att följa Eichmannrättegången trodde hon att hon på nära håll skulle studera ondskans tankar. Men hon fann inget sådant hopkok. Hon fann en man med uppkrupet hårfäste, glasögon och slips som aldrig tänkt en tanke själv. Adolf Eichmann hängdes den 31 maj 1962 därför att han fått den slutliga lösningen på sitt bord.

Man hängde en effektiv utförare.

Det är ofta det vi vill ha, det står alldeles tydligt i våra platsannonser.

Om jag ska kunna skriva om bildning och skrivande – sätta det lilla och:et emellan – måste jag utgå från skrivandets möjligheter. Då handlar det med ens om en fördjupad skrivkunnighet som samlar människors mirakulösa förmåga att läsa och skriva i en energi som arbetar på den som skriver. Om vår föreställningsförmåga, hela tiden prövad genom vår gestaltningförmåga.

Virginia Woolf kallade detta märkliga samarbete *ögonblick av frihet*.

Det är förmågan att tänka själv.

-
1. Hannah Arendts reportage *Den banala ondskan* utgavs av förlaget Daidalos 1996. Hon själv använder inte orden effektiv utförare utan, i svensk översättning, "plikttrogen byråkrat". Ingemar Karlsson och Arne Ruth utvecklade – utan hänvisning till Hannah Arendt – samma tema i sin studie över Nazitysklands kulturpolitik i boken *Samhället som teater*, Liber Förlag (1983).

HJÄRNSLÄPP

Jag slår upp tidningen den 31 oktober år 2008.

På sidan sex i Svenska Dagbladet står rubriken: ”Hat och kärlek nära i hjärnan.” Forskare vid University College of London har hittat ”hatets hemvist”. Hemvisten har lokaliserats till ”samma del av hjärnan som aggressionen. Och, i viss mån, kärleken”.

Så står det.

Biologerna bakom fyndet säger sig inte vara förvånade eftersom ”såväl kärlek som hat kan vara irrationella känslor som leder till både hjältedåd och onda handlingar”.

Nämen.

Tala om anka.

Så långt tillbaka vi kan spåra har denna kunskap inte bara varit känd. Den har utforskats och återvänt till oss i ständigt nya gestaltningar. Från Gilgamesh till Iliaden, från Bibeln till Medeamyten, eller för att övergå till författarnamn: Sapfo, Euripides, Augustinus, Dante, Rabelais, Montaigne, Shakespeare, Milton, Keats, Dostojevskij, Ibsen, Proust, Woolf, Musil, Eliot, Ekelöf – alla utforskade de och utvidgade människans kunskap om sig själv. Och

då är de verk och författarnamn jag tar upp ändå bara sandkorn eller, kanske hellre, flygskum över sjudande hav.

Tidsmässigt spänner detta hav som vi faktiskt känner över fyratusen år.

Fyratusen år av kunskap om människan – denna rörande och ohyggliga varelse, dömd till att vara något annat än andra levande varelser, uppfinnare av tiden, dödsmärkt, ständigt. Och så får vi en notis som berättar för oss att kärlek och hat ”kan vara irrationella känslor som leder till både hjåltedåd och onda handlingar”.

Jag hoppas att notisredaktören skrattade rått.

Det är lätt att göra sig rolig på förnumstighetens bekostnad och jag säger inte att biologi eller annan naturvetenskap inte är märkvärdig och väsentlig. Ändå sätter just den här notisen sitt grova pekfinger på något jag skulle vilja kalla den *banala förnumstigheten*. Eller ska vi kalla det kulturell naivitet, rent av brist på bildning?

För även om vi skakar på huvudet när vi läser en notis som den här så borde vi inte skaka på huvudet åt förnumstigheten. Den bor här. Och den breder ut sig. För på annat sätt kan jag inte tolka min erfarenhet.

Vad är det som låter så dumt i den korta notisen?

Knappast att biologerna lyckats lokalisera var i hjärnan de kan mäta förhöjd aktivitet vid sinnesrörelse. Det är kommentaren, så som den återgavs i

tidningen. ”Kärlek och hat kan vara irrationella känslor som leder till både hjältedåd och onda handlingar.”

Förnumstighet är en trist belägenhet.

Författaren Marie Louise Ramnefalk, nyligen bortgångna, har formulerat det hela på annat sätt:

Det är vanligt nuförtiden att man har dåligt sinne för ontologi, man bara pratar om annat, till exempel psykologi, sociologi eller historia, och tror att man berör existensfrågan, själva varandet som sådant. Alltså man talar om omständigheter omkring ondska och godhet men inte om själva dessa storheter, om och varför de alls existerar och vad de är.²

Dåligt sinne för ontologi – kan det sägas bättre? Här får vi ett lagom fint ord att hänga upp förnumstigheten på. Men vad är det då vi måste lägga till – handlar det om grundkursen i litteraturvetenskap, obligatorisk för alla? Kompletterad med något av de angränsande fälten, en klassisk bildningsresa med andra ord?

Att möta litteraturens, konstens och teaterns kanon borde vara en god ledstång för vidare utforskning. Men försök att införa det obligatoriet för alla

2. Marie Louise Ramnefalk, Författaren, världen, språket. *Essäer om litteratur och skrivande*, Ordfronts förlag (1996), s. 97f.

oavsett mognad, livsfas och intresse. Man behöver inte ha fingertoppskänsla för att veta hur det skulle gå. Det vilar helt enkelt en besvärande problematik kring själva idén om att *lägga till*. Kvantitetsmässigt öppnar det för maktstrid mellan ämnesområden och infallsvinklar med närmast oändliga förgreningar. Ideologiskt tar vi position för att styra och ställa med framtiden, som om linjerna låg klara.³ Vem ska lägga vad till vem? Kunskapsmässigt ansluter vi oss till en produktsyn på kunskap, något extraherat och avskiljt.

Börjar vi på allvar grubbla över det här med att *lägga till* kanske helt andra frågor dyker upp.

Till exempel: Hur läser vi så att det betyder något för oss?

”Inte för fort”, kanske någon svarar. ”Och själva texten måste beröra, kanske oroa på något sätt.” Självt skulle jag säga att det inte räcker. Särskilt inte den tveksamma hållningen att det är texten som ska göra jobbet. Så kan vi resonera när det gäller tidsfördriv eller ren ämnesorientering. Men ska vi läsa

-
3. En fundering av det här slaget presenterade Harry Martinson 1963 i sitt tal till ”den akademiska ungdomen” i Lund vid det så kallade hälsningsgillet. Talet finns bevarat som en ljudinspelning och ett utdrag finns återgivet i Marie Louise Ramnefalks porträtt av Harry Martinson i *Dialoger* 81-82/2007, s. 23f. I talet vänder han sig mot konformismen och en hotande ”teknisk allmänmänsklighet”. Framtiden erbjuder inga linjer, och om vi ger oss ut ”att styra och ställa för framtiden, då kan det hända att framtiden betackar sig väldigt mycket för vårt program”. Vad vi behöver styra och ställa med är ”oss själva och vår tid”. All mänsklig verksamhet är i nuet, ”sker nu, väsentligt nu”.

så att det betyder något måste vi beröva oss vår höjd, skapa ”öar av existentiell jämlikhet”.⁴ Virginia Woolf säger rakt ut vad det handlar om i en dagboks-anteckning från 1925. Vi behöver lära känna böcker genom att ”skriva böcker, inte genom att läsa dem”.

Vad kan hon då ha menat? Det var ju inte så att hon inte läste. Hennes beläsenhet var enorm. Men vi kan ana att hon visste en del om vad skrivandet *gör*, och något om den betydelsefulla skillnaden mellan att tala fram sitt språk och att skriva fram det – att det leder till olika platser. En stor och skadlig myt handlar om att det bara är författare som kan ta sig till dessa andra platser. Kort sagt, det existerar ett oförsvarligt undanskuffat medel för att väcka hunger och synliggöra gränser som stänger oss inne.

Det brukar kallas för att skriva.

Men lika lite som skrivande nyttjas för att utveckla ”sinnet för ontologi”, lika lite används det för att vidga medvetenheten om oss själva. Aktiviteten tycks i själva verket invaderad av rationaliseringsexperter från McKinsey. Vår hisnande förmåga att läsa och skriva har inom universitetens och högskolornas ram förvandlats till en rörpostanläggning för information och återmatning.

4. Här lånar jag starka formuleringar från Gunnar D. Hanssons avhandling *Nådens oordning. Studier i Lars Ahlins roman *Fromma mord* från 1988*, men planerar avsiktligt in dem i annat sammanhang än Ahlins konsteoretiskt orienterade förbedjarestetik.

Förvirringen är institutionaliserad, som Harold Bloom beskriver situationen.⁵

Läget hänger naturligtvis ihop med en kunskapssyn som förlägger kunskapen till någonting utanför oss själva, avsnörpt det verkliga livet och från det språk som är i arbete där.

När jag undervisar teknologer inför deras avslutande examensarbeten och ber dem att använda skrivande för att tänka – till exempel över förhållandet mellan modell och verklighet – tror somliga inte sina öron. De måste försäkra sig om vad jag menar. Ska de inte sammanfatta vad som står i den text jag delat ut? Finns det inte ett utlagt svar förborgat? Och min uppmaning att tänka genom konkreta exempel är nog intressant, men är det verkligen det jag menar? Konkreta exempel får lätt en slöja av löje över sig. I alla fall deras egna, de är ju subjektiva, har ingenting med Kunskap att göra, för kunskapen befinner sig alltid någon annanstans.

När den inbjudne föreläsaren pekar på reglerna i processdokumenten, metodbeskrivningarna och kvalitetssäkringssystemen och sedan flyttar fingret till människorna som dokumenten ska styra – eller möjligtvis stödja – så ham-

5. Harold Bloom, *Genius. A Mosaic of one hundred exemplary creative minds*, Warner Books (2002), s. 2.

nar ord på tavlan som teknologerna inte tidigare sett, åtminstone inte under sin utbildning. Där står ord som avvägning, få det att fungera, inte ge upp.

Och så det där envisa ordet omdöme.

”För man gör ju olika från fall till fall.”

Regler följer man regellöst. Ingen regel berättar för oss hur den ska följas. Och inget exempel berättar för oss vad det är ett exempel på, om detta övertygade oss redan Kant.⁶

”Och så vidare”, säger föreläsaren.

Teknologerna lyssnar. Och skruvar på sig. Under högt uppdrivet tempo har de lärt sig metoder. Gör si och så, så brukar det låta. Det finns alltid en metod.

Föreläsaren nickar. ”Många av de företag som rekryterar nyutbildade köper i själva verket en metod”, säger han.

Vill till att den metoden inte åldras alltför snabbt.

6. Nämligen i *Kritik av det rena förnuftet*, t.ex. s. 236f., Thales (2004). Här hänvisar oss Kant till omdömeskraften, som skapar förbindelsen mellan det enskilda fallet och regeln. Han hänför omdömeskraften till en medfödd talang, konstaterar också att den allmänna logiken inte kan innehålla några föreskrifter om omdömeskraften eftersom ”den abstraherar från allt kunskapsinnehåll”. Ludwig Wittgensten försköt under 1900-talet omdömet från det medfödda till vår inskolning i en praxis. Wittgenstein inför praxisbegreppet i anknytning till en analys av att vara styrd av något i sin verksamhet, se t.ex. Kjell S. Johannessen, *Praxis och tyst kunnande*, i *Dialoger*, (2000).

Och att metoden leder oss dit vi vill.

Nu skruvar de på sig igen.

De flesta jag undervisar kommer inom några år att arbeta med ledningsupp-
gifter av olika slag. Projektledare, gruppledare, chefer. De har fått i sig många
managementteorier. Däremot inte arbetat sig igenom ett enda komplicerat
skönlitterärt verk. Än mindre ägnat sig åt ett skrivande som knyter förbindel-
ser till dem själva och det personliga språng de alltid kommer att vara hänvi-
sade till i sina omdömen.

Jag ger ännu en skrivuppgift. Det är dagen efter Barack Obamas valseger.
Vad kan man inte fundera över när det gäller hans ledarskap och det gehör
han fick? Hans segertal finns på webben, hans självbiografi i bokhandeln.
Fältet är fritt.

Det blir många psykologismer i de texter som skickas in, många uppräkn-
ingar av egenskapsord, av fixerande adjektiv. Någon har läst retorik och kan
peka ut retoriska mönster, med tillägget att ”han log för lite under sitt tal”.

En enda student knyter en förbindelse till en annan tankehorisont, nämli-
gen författaren Ralph Waldo Emersons, och hur Obama skapade en brygga
till det som en gång uppfattades som Amerikas urkraft – en absolut tilltro till
varje människas unika förmåga. I studentens text handlade det om hur Oba-
ma lyckades framkalla det amerikanska hoppet ur vardag, olust och grumliga

klichéer. Och, med Emersons ord, “*nothing astonishes men so much as common sense and plain dealing*”.

Studenten kom inte från Sverige.

Jag har svårt att föreställa mig en svensk tjugofyraåring som knyter förbindelser till någon tankehorisont över huvud taget. Det förefaller svårt nog att finna ett enda exempel mot vilket metoder eller teorier skulle kunna skivas. Det är som om Starobinski står intill och viskar: ”ett nu så trångt att det blir identiskt med det djuriska”.⁷

Frågan är: Hur har de svenska studenterna lärt sig att läsa och skriva?

Ett öppnande skrivande – i betydelsen självständigt tankearbete – är en krävande kunskapsväg. Man knäpper inte fram det med fingrarna och man kommer ingen vart utan att försöka böja sig ut ur sig själv, träda in i främmande positioner och upplåta sig till det prövande spelet mellan tilltal och svar, mellan föreställningsförmåga och gestaltningförmåga. Det är en övning som knyter ihop läsandet och skrivandet till aspekter på en och samma aktivitet, där skrivandet utgör en fullt synlig plats för tankens alla försök: Den

7. Hela citatet, ur Starobinski, *Montaigne i rörelse* (Atlantis, 1994), s. 447: ”Hos Montaigne står numedvetandet i en ständig dialog med bilderna från det förflutna, men många samtida anhängare av den omedelbara existensen förkastar såväl kulturarvet som den troskyldiga underkastelsen under sirensången från framtida gemenskaper: deras nu blir därmed så trångt att det blir identiskt med det djuriska.”

skissar och förkastar, klottrar i marginalen och formar repliker i den sortens brusande samtal som bara är möjliga genom skrift. Och vad är det för spår av mig själv jag tecknar? Något som hela tiden blir till och förvandlas?

I sin essä ”Diderot och de andras tal”⁸ utvecklar Starobinski några aspekter av den här speciella läs- och skrivarten. I ett av de brev han citerar skriver Diderot, som just då var i färd med att skriva en essä om Seneca: ”Jag komponerar inte, jag är inte författare: jag läser eller jag konverserar, jag frågar eller jag svarar.”

Starobinski skriver att metoden ger Diderot

rätt att fritt ge sig hän åt allt det diskontinuerliga i sina idéer vilka följer den ena på den andra, medan kontinuiteten säkras av den bok han replikerar mot.

Så vad är det som tecknar sig på papperet? Starobinski skriver att Diderots läs- och skrivart också har en annan grund – självporträttet. Men självporträttet föds inte ”ur en koncentration på jaget, utan ur reaktionen på en provokativ text, ett främmande faktum”. Och att möta ett *främmande faktum* är i Staro-

8. Den intima förbindelsen mellan skrivande och läsande är ett viktigt tema hos Starobinski. ”Diderot och de andras tal”, ingår i Göransson & Florin (red.), *Den inre teatern. Filosofiska dialoger 1986–1996*, Carlssons (1996).

binskis resonemang inte att möta något abstrakt. Det är att möta en annan människas formade tilltal.

Det här är en läs- och skrivart som står i bjärt kontrast till den stryktålighet som svenska studenter måste utveckla. Kan det vara så att vi i bara farten sällar bort de bästa, de som inte stod ut när rummet blev för trångt?

När Marie Louise Ramnefalk utvärderade en satsning på humaniora och essäskrivande bland teknologer på Kungliga Tekniska högskolan 1993 konstaterade hon att essäskrivandet kolliderade med studiestil och tätt planerat schema. Och att om det över huvudtaget skulle vara meningsfullt krävdes ”en medveten satsning på kurslitteratur som går rakt på väsentligheter, konfronterar kunskapssyner, medvetandegör historiska dimensioner”.

Utifrån vad hon sett ställde hon några inte helt ljumma frågor:

Vilka skikt i språket osynliggörs när *ord* antas vara detsamma som *begrepp*? Vilka konsekvenser för ens världsbild får det om diskursivt verbalt språk, alltså utredande sakprosa, är det enda språk man känner sig riktigt förtrogen med?⁹

9. Ramnefalk, ”Att skriva sig till kunskap”, i *Dialoger* 27–28, 1993.

Och så ännu en, en smula inlindad:

Men att de av de indoeuropeiska språken som vi helst lär oss är så fullproppade med substantiv och andra sakord – hur hänger det ihop med den vanliga uppfattningen att verkligheten består av ting med mellanrum mellan?¹⁰

Även om Marie Louise Ramnefalk utvärderade ett behjärtansvärt arbete på KTH, så talade hon inte enbart om teknologer. Under lång tid hade hon arbetat med skrivgrupper, hon hämtade somliga erfarenheter därifrån, och hon kände också igen sig från vad hon kallade andra yrkeshögskolor: Bibliotekarier. Lärare i svenska.

Vi har så lätt att tro att beteckningen humaniora eller samhällsvetenskap *garanterar* någonting.

Själv har jag andra erfarenheter än insprängda kurser i stela utbildningsstrukturer. Ganska många faktiskt. Bland annat ett långsiktigt arbete, över ett decennium, där läsande och skrivande byggts in i ett företags interna utbildningsstruktur.¹¹

Där är de civilingenjörer allihopa.

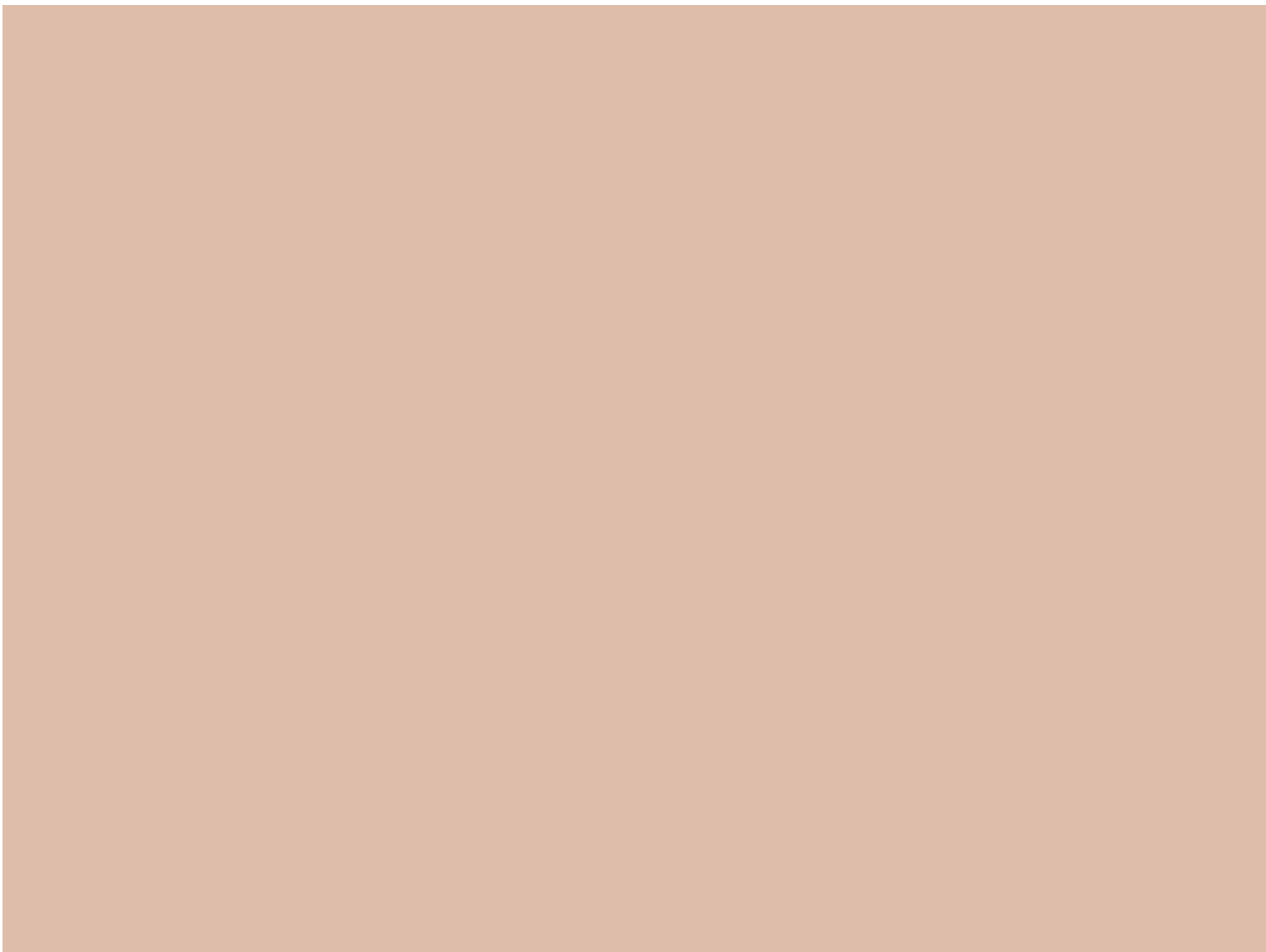
10. Ramnefalk (1996), s. 161.

11. I *Ledtråd i förvandling. Om att skapa en reflekterande praxis* (1999) beskriver jag de första två åren av detta arbete.

De har lyckats med konsten att låta den inre dialogen om arbetet och arbetets kvaliteter berika den yttre dialogen. Det skulle aldrig falla dem in att köpa in konsulter för att med hjälp av mätningar, enkäter och slagord etablera ett utanverk som går under den populära beteckningen värdegrund. De vet att värdegrund är ett pågående samtal som griper om det som utspelar sig för oss – de där exemplen som inte själva kan berätta vad de är exempel på. Och att samtalet måste vattnas av yttre impulser för att inte gå i stå. Men både därifrån och från somliga teknologer har jag fått likartade reaktioner: ”Varför har dörren hållits stängd? Jag känner mig lurad. Inte ett namn, inte en tanke som tänkts kände jag till och kunde förhålla mig till.”

När skrivande används för att utveckla sinnet för ontologi så ruskar världen på sig. Den spritter av främmande text.

Att slå in en kil i det trånga nuet är ett tidigt och ganska enkelt resultat om man läser och skriver som om det betydde något.

ATT LÄSA OCH SKRIVA SOM OM DET BETYDDE NÅGOT

När jag efter femton år som skribent, lärare i reportage, författare till understreckare i Svenska Dagbladet, välbetald konsult med textsamtal och skrivande på svenska tidningsredaktioner försökte mig på att läsa svenska på ett svenskt universitet blev det stopp. Delmomentet grammatik gick bra. Delmomentet skrivande försökte jag få tillgodoräkna mig genom mina publicerade texter, men det gick inte för sig. Jag författade på anmodan en bruksanvisning för hur man kopplar in en video, vilket ledde till godkänt resultat. Men vid momentet textanalys tog äventyret slut. På tentan använde jag uppenbarligen för få av de lix-relaterade formler som ingick i utdelat kursmaterial. Jag hade i min enfald satsat krut på kvalitativa aspekter som ju stundtals står i kontrast till utfallet av mekanisk räknelära. Omtentan som jag inte heller klarade kvarstår som ett frågetecken. Då visade jag verkligen att jag kunde räkna – här handlade det mest om ordning och reda, addition och division. Möjligen framstod mina aktiviteter som ironiska. Hur som helst, jag klarade inte universitetets grundkurs i svenska, den kurs som åtminstone vid denna tid ingick i lärarutbildningen.

Om någon mot förmodan lyckats ta sig igenom vårt skolsystem med skriv- och läsglädjen i behåll – tack vare en eller annan eldsjäl till lärare eller möjligen helt av egen kraft – brukar högskoletiden avsluta jobbet. Redan på gymnasiet börjar anpassningen till något med det förvillande namnet *academic writing*. Och det som är en stödstrumpa för det logiska flödet i argumentativ vetenskaplig text, förvandlas i händerna på åtminstone somliga lärare till ett disciplineringsinstrument mot egen tankeverksamhet. Hur är det annars möjligt att vuxna människor kan pådyvla de uppväxande att en text blir saklig därför att man utestänger det prövande, tänkande, urskiljande jaget? På universitet och högskolor dras snaran åt. Man får lära sig att skriva syfte, metod, avhandling och slutsats – med vissa varianter – ofta utan att undersöka eller pröva någonting alls.

Om det nu inte skulle vara så här, varför säger då så många unga högskolestuderande att det är förbjudet att skriva *jag*? Eller omvänt, vilket är värre, hyser uppfattningen att texten förvandlas till ett kunskapsalster blott man undviker detta ord? Varför rabblar de någon annans metod snarare än begrundar den väg de själva gått fram? Och framför allt – vad är detta träning för?

Att själv aldrig höra till saken?

Det här är den bild jag format genom de människor jag möter som inte kan påminna sig att de någonsin fått använda vare sig skrivande eller läsande för att tänka. Däremot är de vana vid att samla in uppgifter. De befinner sig

inom högskolans grundutbildning och där stöter de också på termen hermeneutik. Ibland händer det därför att någon skriver in ordet ”tolkning” som avsnittsrubrik i en text.

Självklart är den här bilden grov och polemisk. I själva mitt tilltag att använda termen *academic writing* begår jag dessutom ett medvetet övertramp. Grund- och gymnasieskolans övningar i att skriva referat, bruksanvisningar och opersonliga rapporter räknar jag dit. Det gemensamma är den systematiska träningen att exkludera det personliga ur texten, liksom uppfattningen att förståelse är resultatet av extern manipulation av tecken och symboler.

Förnimmande, förståelse och tanke existerar bara som personligt liv. Självständighet i tanke och utforskning kan inte komma någon annanstans ifrån. Det växer in i oss som språk, som allt språk växer in i oss: i länken mellan mig och andra.¹² Ett privatiserat förnimmande famlar och förtvinar, blir inte språk i mig. Och vi lämnar det därhän – med sin grogrund för allt som hör till: handlandet, tänkandet, dömandet.

För på det ska ingen lyssna.

Ingen ska utmana mig på det fält där tanken kan skissa och förkasta, klottra i marginalen och stöpa om sig. Och ingen ska ställa sig i vägen, på det sätt

12. I *Långa handlingar och korta*, Santérus (2009) gör jag distinktioner mellan ett handlingspåbjudande språk – bildat ur denna länk – och den renodlade verbalitet som kan utvecklas ur definitioner.

en annan människa kan ställa sig i vägen: med andra erfarenheter, lika men olika. Och medan jag sammanfattar och redovisar generaliserad ämneskunskap, på ett språk som tappat sin gestalt, förvandlar sig min skrift till något lika blodlöst som de kategorier den skyfflar runt.

Det är i det här klimatet organisationer tror sig kunna upphandla värdegrund, genom att lägga till honnörsord som öppenhet, omtanke och trygghet. Och etik förvandlas till en kurs utan sinne för ontologi.

Måhända var det detta klimat Erik Mesterton¹³ spårade tendenserna till redan i en artikel 1932:

(När) envar har luktrat en smula på allting, blir det allt svårare att veta om man vet vad man talar om. Ordklichén, det dunkelt sagda, är både det dunkelt tänkta och det dunkelt kända, och dess makt är stor. Där sensationen är otydlig blir tanken slapp, säger Strindberg, och detsamma gäller känslan.¹⁴

13. Just då tillsammans med Karin Boye djupt involverad i översättningen av T S Eliots *The Waste Land*.

14. Erik Mesterton, "Poesi och verklighet i modern engelsk lyrik", *Spektrum*, januari 1932.

I den allmänna tillväxten av information vädrade Mesterton en allt djupare klyfta mellan språk och verklighet. Kanske inte i vetenskapens kök¹⁵, men i de vattrade spåren efter den vetenskapliga kunskapsfarkosten. De otydliga sensationerna bryter kontakten med det vi har framför näsan. Med enskildheter och paradoxer, med det som gror och omvandlas – allt det som tanken måste stöta sig mot för sin rörelse.

Att ta reda på saker, skriva enkel och lättfattlig text, redovisa sina källor – allt detta vore gott och väl om det vilade i en mer manande helhet. Precis som ett traditionellt upplagt akademiskt uppsatsskrivande, väl genomfört, kan vara njutbart och berikande. Och visst kan en bruksanvisning passera som övningsmoment, med sin besläktade kronologi, ett först, ett sedan och sitt ”se där”. Men det är det uteslutna som är mitt ärende här, det där som Nobelpristagarna uttrycker sig kring år efter år:

Vad som behövs är inte att lära sig fakta utan att lära sig utveckla fakta.

Ett hierarkiskt tänkesätt är skadligt. I synnerhet när det gäller att skapa kreativa miljöer.

15. Här lånar jag av matematikern Lars Mouwits som påpekar att eleverna inte släpps in i matematikens kök. En suggestiv bild.

Vi var en grupp personer som inte trodde att professorerna hade alla svar, utan att vi kunde fundera ut dem själva.

Vi vill lära eleverna att tänka – snarare än att bara svälja fakta för att lyckas på något prov.¹⁶

Vi känner så väl igen det.

Formuleringarna repeteras varje december.

Och säkert nickar vi. Likafullt är det ganska sällsynt att vi tränar arbetsätt för att ”ljustra den lilla ålen”¹⁷, som Virginia Woolf kallar det hägrande resultat som all prövande tanke sorterar sig kring. I själva verket gör vi något mycket udda: vi mekaniserar en presentationsmodell.

”Stödstrumpan” bygger på beprövad erfarenhet om hur vi skapar ordning i stora material, med transparens, hederlighet och efterprovbarhet (när sådan är möjlig). Men stödstrumpan är en *framställningsform* – icke att förväxla med vägen fram. Läser vi den som en avspegling av tankens väg är den en förvansk-

16. I tur och ordning: Martin Chalfie, Paul Krugman, Paul Krugman och Roger Y Tsien, citerade i SvD den 9 december 2008.

17. Virginia Woolf, *Ögonblick av frihet. Dagboksblad 1915–1941*, Elisabeth Grate Bokförlag (2008), s. 431f.

ning.¹⁸ Den skyfflar argument anpassade till bestämda giltighetskriterier och den falska föreställningen att all kunskap kan uttryckas i en enda form.¹⁹

Ingenting börjar där.²⁰

Tanken är taktil, den prövar sig fram.

Den famlar för att stöta emot. Och den borrar.

Vägen är full av avvikelser, irrgångar och analogier. Tanken *träffar på*.²¹

Här tassar vi i ett gränslandskap som vi bara kan göra vårt bästa för att inbjuda till. Eller som nu, hoppas på bättre tider efter att utbildningsinstitutionerna gjort sitt. Marie Louise Ramnefalk konstaterar att vi i vårt språkklimat ser språk som något sekundärt. ”Det speglar passivt vad som redan finns,

-
18. Och behandlar vi den som den enda giltiga framställningsformen utestänger vi den mänskliga tillvaron som möjligt kunskapsobjekt, vilket återknyter till mitt resonemang om den banala förnumstigheten.
 19. Föreställningen om ”enhetsvetenskapen” är ett av de logiska positivisternas bidrag till de ”vattrade spåren efter den vetenskapliga kunskapsfarkosten”.
 20. Och ”Nothing will come of nothing” som kung Lear uttrycker det i Shakespeares drama. Här behövs väl ingen vidare hänvisning, men okej, s. 9, i *King Lear*, i *The Arden Shakespeare*, Routledge, (1993).
 21. ”Student och jägare. Texten är en skog i vilken läsaren är jägare. Det knastrar i undervegetationen – tanken, det skygga villebrådet, citatet – en del av tavlan (alla läsare påträffar inte tanken)” – Walter Benjamin i *Paris. 1800-talets huvudstad: Passagearbetet*, Symposium (1990), s. 649.

språket förutan. Först kommer fakta, sedan språket.”²² Och hon noterar att helt följdriktigt har ordet ”faktum” förlorat sin betydelse av något som människan gjort, för att ersättas av det ganska naiva ”det som finns”.

Att tanken är taktill hindrar inte att logikens verifieringsprincip ibland är ett kraftfullt renhållningsverktyg. Under nazismens framväxt gjorde de logiska positivisterna en viktig insats när de punkterade de irrationella påståenden som fick till konsekvens att vi för all framtid måste häfta varningslappen ”makaber” vid människodjuret.

Men verkligheten, så som den utspelade sig, *svarade* inte logiskt.

Där pågick ett annat spel.

I *tillvaron* arbetar andra krafter än logik och det är inte säkert att vi blir så mycket klokare av att bryta ned sammansatta fenomen och studera deras inneboende struktur. För inte förstår vi världen eller oss själva med hjälp av logik.

Autisters *bokstavlighet* är ett handikapp.

Livsvärlden är full av det som värker, skaver och väger ojämnt. Där råder ingen symmetri. Och olikheterna samlas i förnimmelser som människor formar till språk i spelet med andra. Det personliga vi utesluter är i själva verket den länk vi alla bär till livsvärldens obalans, all tankes nödvändiga grus. ”Jag

22. Ramnefalk (1996), s. 174.

använder mina vänner lite som vagnslyktor”, skriver Virginia Woolf, ”där ser jag ännu ett fält, med hjälp av ditt sken. Där borta ligger en höjd. Jag vidgar mitt landskap.”²³

Kultur kan ses som en sorts samtal, skriver Marie Louise Ramnefalk. Vi ”lyssnar, fäller egna repliker, uppfattar på nya sätt”. Somliga utsagor ”är särskilt kraftfulla och rika, vi fortsätter att förhålla oss till dem”.²⁴ De särskilt kraftfulla utsagorna ringer genom det samtal som obesvärat rör sig genom tid och rum, en klang i människors tänkande.

Författare har i alla tider fört detta samtal, och somliga har också hängt vagnslyktor över det mänskliga region. ”Men jag är ju ingen författare”, kan någon invända, precis som om detta kraftfulla medel för självbildning skulle vara belagt med förbehåll även nu, här, hos oss. ”Kanske känner man sig alienerad, sammanhangslös, instängd?” resonerar Marie Louise Ramnefalk en smula retoriskt. Och svarar med omisskännligt tonfall: ”Det kan bero på inte alls bara trassel i det närmaste samlivet utan på en brist i fjärrkontakterna.”²⁵

23. Virginia Woolf (2008), s. 431.

24. Ramnefalk (2007), s. 15f.

25. Ramnefalk (1996), s. 194.

Till det avlägset belägna räknar hon också varje människas förflutna. Och det är erfarenheten som måste vara material för tanken om vi ska skriva som om det betydde något.²⁶ Därutöver kan vi träna oss i att bli duktiga problemlösare, problem finns det gott om. Men vad de *är* ställs knappast upp som ekvationer.

Lewis Carroll – alias Charles Dodgson – var en märklig figur. Två gånger stängde han in Alice i en främmande värld, först i Underlandet, sedan i Spiegellandet. Bägge gångerna befolkade han landen med varelser som inte ville lyssna, bara bli lyssnade på. Alice är klarsynt och förnuftig. Hon är vilse och måste orientera sig, men alla hennes försök att föra samtal bryter samman.

Humpty Dumpty bestämmer helt och hållet själv vad orden ska betyda. Den vita riddaren driver exercis med bokstavlighet medan han går alltmer in i egen melankoli. Drottningarna förstår samtal som besvarande av förståndsfrågor, men avbryter och byter språkspel efter egna nycker.

Som när ett matematikförhör övergår i gåtans form:

”Kan du addition?” frågade den vita drottningen. ”Vad är ett och ett och ett och ett och ett och ett och ett och ett och ett och ett och ett och ett och ett?”

26. Hannah Arendt uttrycker det så här: ”What is the subject of our thought? Experience! Nothing else!” i Hannah Arendt, ”The Recovery of the Public World”, ingår i *On Hannah Arendt*, Melvy A Hill (ed.), St. Martins Press (1979).

”Det vet jag inte”, sa Alice. ”Jag förlorade räkningen.”

”Hon kan inte addition”, avbröt den svarta drottningen. ”Kan du subtraktion? Dra nio från åtta!”

”Nio från åtta, det kan jag inte”, svarade Alice raskt, ”men ...”

”Hon kan inte subtraktion”, sa den vita drottningen. ”Nå, kan du division? Dela en limpa med en kniv – vad blir det?”

”Jag tror ...”, började Alice, men den svarta drottningen svarade i hennes ställe.

”Smörgåsar förstås. Försök ett annat subtraktionstal. Om du tar ett ben från en hund, vad blir det då kvar?”

Alice funderade. ”Benet blir naturligtvis inte kvar, om jag tar det – hunden blir inte kvar. Han skulle bita mig – och inte bleve då jag kvar!”

”Menar du att ingenting skulle bli kvar?” sa den svarta drottningen.

”Ja, jag tror det.”

”Fel som vanligt”, sa den svarta drottningen. ”Hundens tålamod blir kvar.”

”Men jag förstår inte hur ...”

”Jo, hör på!” sa den svarta drottningen. ”Hunden skulle väl förlora tålamodet, eller hur?”

”Kanske det”, svarade Alice försiktigt.

”Nå, om hunden då går sin väg, så blir ju hans tålmod kvar!” utbrast drottningen.²⁷

Varelserna som den resonerande Alice möter tar sig själva som norm. Samtalen blir tröstlösa återvändsgränder, ofta framhäver de lingvistiska krockar på bekostnad av kommunikation. Argument passar inte ihop, ständigt undermineras förbindelsen mellan fråga och svar. I Gillian Beers essä, ”Alice dialoger – samtal och taktik”²⁸, spårar hon en förbindelse till de viktorianiska bildningsivrarnas förkärlek för pedagogiska dialoger där välartade barn ställer frågor i linje med vad ämnet kan besvara. I Jeremiah Joyce’s *Scientific Dialogues*²⁹ frågar Emma: ”Pappa, du sa just att alla mekaniska krafter kunde reduceras antingen till hävstångsprincipen eller till det lutande planet. Hur kan skruven hänföras till endera?”

Frågan besvaras uttömmande på fjorton rader.

27. Ur *Alices äventyr i sagolandet och bakom spegeln*, Jan förlag (1945), översättning Gösta Knutsson.

28. Gillian Beer, ”Alice dialoger – samtal och taktik” ingår i *Dialoger* 53, 2000.

29. Jeremiah Joyce’s dialoger hörde till genrens mest framgångsrika. *Scientific dialogues* började tryckas 1807 och ingick år 1855 som band 38 i *Bohns Scientific Library*.

Det är bland annat mot den här horisonten Gillian Beer läser Lewis Carrolls vildsinta samtalskarikatyrer. Som svar på dessa uppstyltade dialoger – som hade stor spridning under 1800-talets första hälft – iscensätter Lewis Carroll ”hur samtal viker av och inte håller sig på spåret, inte är några katekesförhör, ruskar av sig alla försök till kontroll”.

Och dessutom berövar Alice varje form av makt.

Scientific Dialogues startar med en dialog som hyllar kunskapsinhämtandet:

Emma: Men kan så små barn som vi verkligen begripa filosofi? Jag trodde att filosofi var ett studium och en uppgift för män – till och med för gamla män.

Fadern: Filosofi är ett ord som i dess ursprungliga mening rätt och slätt betecknar en kärlek eller längtan efter visdom; och du skulle knappast hålla med om att du och din bror är så unga att ni inte har någon längtan efter visdom eller kunskap.

Emma: Långt därifrån; jag är övertygad om att ju mer kunskap jag skaffar mig, desto mer kommer jag att gilla det.

Emmas bror ansluter sig entusiastiskt när hans far förkunnar att naturfilosofi förklarar ”hur vi kan se oss själva i spegeln, hur föremål förstoras och förs närmare” och hur den ”kastar ljus över elden och vattnets kraft och beskriver

lagarna för djur- och växtrikets liv”. Pojken utbrister: ”Vilket härligt – vilket förträffligt studium! Vad jag längtar efter att bli filosof!”

Beer skriver: ”Denna förtröstansfulla och obesvärade syn på kunskapstillägnelse sätts på prov i Aliceböckerna när skalor förändras, kategorierna glider, odelbara ämnens egenskaper förvandlas.”

Och hon avslutar:

Den paradisiska ordningen i Jeremiah Joyces uppdiktade dialoger följer Alice ned genom kaninhålet och, i likhet med de verser som hon till hälften erinrar sig, kommer de fram förvrängda. Alice är vetgirig, men hon kan inte helt stämma in i Emmas ”ju mer kunskap jag skaffar mig, desto mer kommer jag att gilla det.

Kunskapen är nyckfull och dödsdömd likaväl som den ger glädje. Och processen att skaffa sig kunskap i Aliceböckerna är ofta motarbetad, skapar ibland förtvivlan men har också del i den kvalitet som Sokrates bekräftar: samtalet upprätthåller liv³⁰. Samtalet är delat liv även när det inte lyckas vinna några säkra svar.

30. ”Mannen som ska ge dig giftet bad mig hälsa dig för en stund sedan att du ska prata så lite som möjligt. Han påstår nämligen att man blir för het av att samtala och att man inte ska skapa något sådant hinder för giftets verkan; annars tvingas man ibland att dricka två eller till och med tre gånger, om man betar sig så.” Platon, ur ”Faidon”, *Skrifter*, Bok 1, Atlantis (2000), s. 221f.

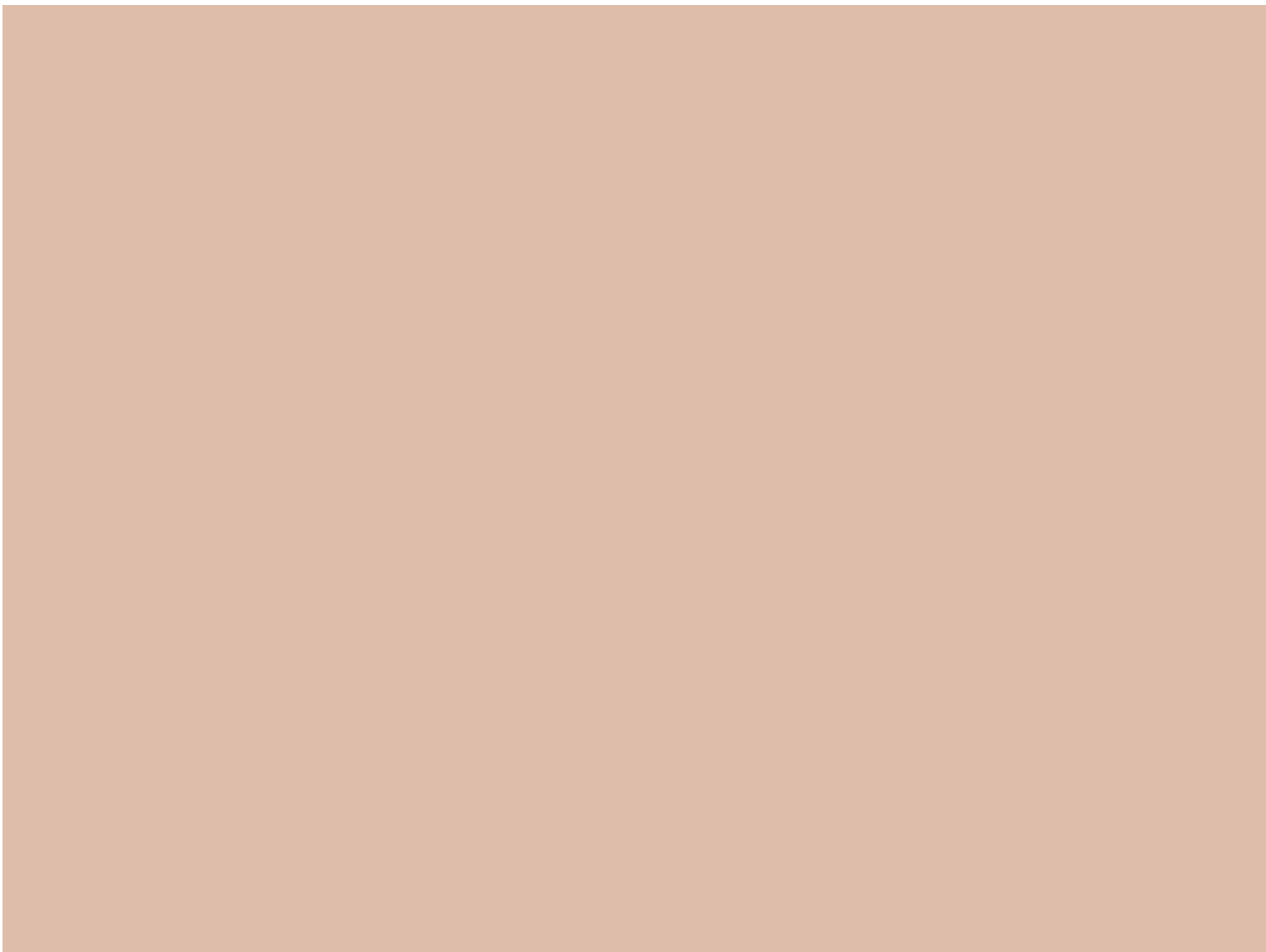
Att kunskap också är dödsdömd ingår så vitt jag vet inte i någon kurs- eller läroplan. Charles Dodgson drog å andra sidan en ganska udda slutsats av det erfarenhetsfält han utforskat. Han övergick till att skriva böcker om logik för barn. Kanske lite undervisning skulle hyfsa till en värld som bara pratar på utan att lyssna?

Så här tänkte han att vi skulle öva oss:

- 1) Bebisar är ologiska.
- 2) Ingen är usel som kan hantera krokodiler.
- 3) Ologiska personer är usla.

Och svaret? Bebisar kan inte hantera krokodiler.

Förstås.

RESENÄR OCH MEDRESENÄR

När Hasse Alfredsson inför utgivningen av en box Lindemansketcher hösten 2008 lät sig intervjuas fick han frågan om hur improvisationerna egentligen kommit till. Vad betydde Tage Danielsson frågor? Vad betydde publiken? På frågan om publiken svarade han: *Allt*. Och så det där som fick särskilda rubriker efteråt: ”Det var som ett samlag med publiken”.

Alltså.

Inte ens inför repeterade scenframträdanden handlar talet om färdigformulerade meddelanden. Varenda skådespelare skulle bekräfta det här. Publiken är med och formar vad som sker. Även med manus – varje föreställning är unik.

Jag tror att de flesta känner igen sig i Hasse Alfredssons samlagsmetafor. Den andras lyssnande är med och formar vad som sägs.³¹ Det ska till mycken

31. Här brukar den klassiska hänvisningen gå till Heinrich von Kleist och essän ”Tankarnas gradvisa tillkomst vid talet”. Essän ingår i *Världens bästa essayer i urval*, Magnus von Platen (red.), Natur och Kultur (1961). Men även Bachtin hör hit med sitt dialogiska ord. Han beskriver, t.ex. i *Dostojevskijs poetik*, *Anthropos* (1991), s. 95, den mänskliga tankens dialogiska natur: ”Idén lever inte i en människas isolerade, individuella medvetande – förblir den kvar där så urartar den och dör. Idén börjar först att leva, dvs. ta form, utvecklas, finna och förnya sitt språkliga uttryck, frambringa nya idéer, då den inträder i väsentliga, dialogiska relationer med andra *främmande* idéer.”

auktoritär hållning för att inte låta sig påverkas. Sen kan vi naturligtvis vara bättre eller sämre på att samtala, den term vi vanligen använder för det här som sker mellan oss. Vi brukar karikera föredragshållare som bläddrar sig igenom ett antal overhead och kontrollerar sitt tal med ett antal inövade formuleringar.

Varför karikerar vi?

Därför att vi finner det oändligt tråkigt.

Människan framme vid podiet är knappt människa längre, bara det tekniska missödet framkallar det levande åt oss. Men då går genast ett lätt sus genom salen, samtalet tar tillbaka sin plats. Inte så mycket genom ord, men genom själva den återupprättade förbindelsen.

Och den hörs. Vi uppfattar den med våra öron. Den susar ju.

Det är på samma sätt när vi läser och skriver.

Om vi inte för samtal när vi skriver blir skrivandet mekaniskt och stänger alla dörrar till språkets energi. Trots att vi är ensamma måste vi vara två – minst två. Det allra enklaste är att myndigförklara den som talar till oss ur en text som har röst, då finns den andre redan där – det var det jag menade när jag skrev att vi måste beröva oss vår höjd. Vi måste träda in i samtalets förbindelse.

Man måste nämligen själv göra sig till en samtalande.

Om vi bara får stoff att samlas kring är det faktiskt sedan bara att göra som Diderot – anteckna i marginalen, replikera, vika av – allt det där som är samtalets möjlighet. Och Diderot är sannerligen inte den ende som antecknat i marginalen. Alla som *läser* gör det. Voltaires privata bibliotek förvaras i Petersburg³², där finns böckerna han läste och alla reaktioner han fäste i marginalen.³³ Det här är ju inget konstigt sätt att läsa, det *är* att läsa. Konstigt blir det först om vi tvingas dammsuga texten för att spotta ut i ett förhör. Tar vi istället fatt i våra marginalanteckningar har vi åtminstone ett råmaterial till en egen text – formad av det vi stötte emot.

Man kan stanna skrivandet där.

Så har jag arbetat med studenter och andra. Stannat skrivandet, men inte samtalet. För att befästa betydelsen av varje dialog som har upprättats med den främmande texten, läser var och en sin text högt i rummet när vi samlas. Varje text blir utgångspunkt för ett nytt samtal. Varv efter varv, texten klingar inte av, den växer.³⁴

32. Sankt Petersburg står det visserligen på kartan, men jag vet inte varför vi ska helgonförklara Peter den store.

33. Däremot är det ganska sällsynt att privata bibliotek hålls ihop över tiden. Men tack vare Katarina den storas rikedom och Voltaires relativa fattigdom förvaras Voltaires privata bibliotek i Petersburg.

34. Det här arbetssättet har jag beskrivit i *Skriva – en metod för reflektion* och i *Ledtråd i förvandling. Om att skapa en reflekterande praxis*.

Man kan säga att den tjocknar, nya förbindelser häftar vid.

Det här är motsatsen till att generalisera kunskap och strömlinjeforma den efter språkliga kategorier. Här handlar det inte om att snagga språket utan om att breda ut det, med sina förbindelser till det levda hängande kvar. Vi sätter våra erfarenheter i gungning, låter andras erfarenheter påverka. Och om något, så handlar det här om att tänja språket så att mer av världen ryms.

Många säger att de inte visste att de hade de tankar som de i mötet med texten skriver ned. Det hade de kanske inte heller. Tankar blir ju till. Och spåren av våra förnimmelser kan formas och stuvas på alla möjliga sätt, bara vi bestämmer oss för att använda oss själva som källa. Självklart spelar det roll vilken text vi utgår ifrån för vilka erfarenheter den sätter i rörelse. Men först och främst måste den ha den litterära kvaliteten – den måste vara ett format tilltal, bäras av en röst.³⁵

Det här är förvisso en bra början, men det är inte säkert att det leder ut ur det gemensamma rummet. Den främmande texten är en utgångspunkt för utflykter och promenader, blir en strömvirvel och inte en göl³⁶, och det är gott

35. Bo Göransson och jag har systematiskt arbetat med att integrera läsande och skrivande på det här sättet. Vi skiljer då mellan impulstexter, som har litterära kvaliteter, och bakgrundstexter, som kan fördjupa en ämnesmässig orientering.

36. Här har jag lånat ord från Olov Hartman, *Jordbävningen i Lissabon*, Rabén & Sjögren (1968), s. 34.

och väl. Att nästan alla blir överväldigade av det samtal som kan föras bekräftar väl främst att det konkret existentiella är ganska avsnörpt i vår tid. Och att vårt ”sinne för ontologi” därmed inte heller har särskilt mycket att gripa om. Men även om man successivt vidgar det gemensamma rummet med hjälp av fler främmande texter så är det inte säkert att skrivandet manar oss att ”böja oss ut ur oss själva” och ”forma repliker som bara är möjliga genom skrift”.

Ty först när de skrivtecken som vi själva fäster på papper förvandlas till något främmande får vi häng på den självständiga tanken – först när jag både är den som skriver och den som läser. Först då kan mina formuleringar börja lösgöra sig från de ordsvärmar som slagit sig ned i mitt språk.

Orden har kommit till mig i sjök.

Men då händer å andra sidan ganska mycket. Inte kan jag bara ta över det som flyttats runt i språket och som jag nu landat på mitt papper. När jag läser mina ordsjök ser jag att de ryckts upp från sina fästen. De har virvlat runt i språket, bollats från människa till människa, studsat från mun till mun. Hur surrar jag ord till det jag själv kan stå för? Och varför rasar mina grunder så snabbt utför stupet? Allt det där jag tog för givet och nu måste göra reda för?

Det är därför som ett allvarligt menat skrivande utlöser en febril aktivitet, ett rännande efter böcker, uppslagsverk. Och noggrann primärundersökning tillika, jag måste tvätta mina ögon, väcka min hand. Det utlöser också det dif-

fusa bläddrandet – till och med försjunkandet – i verk och arbeten som kanske ligger vid sidan av, men som jag vet har en stämgafl att lyssna till.

Vårt läsande är ständigt öppnande, skrivandet ständigt blottande.

Ingen människa kan skriva något *eget* utan att läsa sig själv. Men om jag faktiskt skriver min text genom att vara min egen läsare så önskar jag förvisso denne läsare skarp och känslig blick. Jag vill ju att texten ska växa i precision, djup och gestalt.

Det är här den verkliga bildningsresan startar.

Ingen annan kan göra den åt mig.

Jag måste rusta min läsare.

När jag började med kurser på Kungliga Tekniska högskolan gav jag aldrig efter. Jag läste varenda text som teknologerna skrev, plitade dit mina kommentarer, utropstecken och funderingar.

Här några stickprov:

”Viktigt, gå närmare, låt mig också se! Men här förstår jag faktiskt inte, jag tror inte ens att det går att förstå. Stryk fram laddningen i texten, du dränker mig i ord! Det där har jag aldrig tänkt på, intressant. Men varför väljer du inte? Tror du att en uppräknin g ör verklighetsåtergivningen komplett? Vad döljer du bakom passivformerna? Tror du inte på kausalitet över huvud taget? Gå närmare, leta efter detaljen som gör bilden skarp – jag vill också se. Allt

du för in måste du presentera, sen kan du använda bestämd form, det är så du tatar till. Vet du förresten att många av språkets konjunktioner har översatts till matematiskt symbolspråk? Låt dem jobba. Och verben. Om det nu inte är ett stilleben du har tänkt dig.”

Och mejlboxen fylldes, vecka efter vecka. Det var många texter jag bad om.

Jag hade lärt mig att jag på det här viset skulle få ett grepp om var och en. Jag visste – fast jag helst inte hade velat veta – att jag under kursen skulle få många förtroenden. Jag visste att somliga efteråt skulle säga att det hände något med dem själva. Och att några skulle få mig att häpna.

Med fjorton elever går det an.

Med tjugufyra börjar det bli kärvt.

Med fyrtiosju börjar man drunkna och tar till kompromisser.

Det första man ger avkall på är samtalet med texten. Är man medveten om betydelsen av en reaktion arrangerar man provisorier. Samtal om texter i lärarlösa grupper till exempel. Om man skapar nödlösningar som den här måste man vara noga med att åtminstone etablera ett mönster för hur samtal om text går till. Att det inte är det enklaste, ett felfinnarmöte, utan förtroendet att möta någon annans försök.

Men visst är det en kompromiss.

Det livliga samtalet, just där det öppnar sig i texten – konkret, på plats, just dessa ord – må vara en exklusiv metod. Men det etablerar den nödvändiga sprickan mellan den som skriver och den som läser. Utan denna spricka händer ingenting. För de flesta tror att tanken kommer först och skriften sen. Men det som kommer först är ingen tanke.

Det är en vana.

Också när vi skriver tar tanken form mellan mig och den andra. Och för att mitt skrivande ska arbeta *på mig* måste den andra etableras, *inside*, så att säga, som en läsare med främmande blick. Och här är det till en början fingertoppskänsla som gäller. Somliga bär ju med sig ett övermått av självkritik, en kritik som stänger alla vägar till det blottande som är skrivandets motor. Där måste en annan, mer bejakande läsare introduceras. Somliga har en ordningsman med sig, en läsare som stoppar alla avvikelser och udda spår. Här måste läsaren bli mer bullrig, avvärpa och locka till skratt.

Men de flesta har ingen med sig alls.

Ingen betraktar dem, vare sig när de skriver eller gråter.

De tror att skrivandet är ett trist uppställande av ord. Utbytbara, slätstruktura pliktexemplar som rinner ur pennan och så var det klart. Den roll som läsare jag själv kan spela upp är en tillfällig, begränsad och ställföreträdande roll, jag kliver in med min blick för att kliva ut igen. Jag spelar den alltmer

sällan numera. Och jag hade önskat att jag aldrig kommit fram till att rollen behövdes. Men allt skrivande som betyder något måste skakas om av en främmande blick. Jag måste härbärgera den själv och den måste etableras.

En som uttryckligen och kärleksfullt talat om sitt ”kritikersamvete” är författaren W H Auden. Han döpte det till Censorn, för att särskilja det från kritik i allmänhet och litteraturkritik i synnerhet. Den inre censorn är nämligen en kritiker ”som bara intresserar sig för en enda författare och bara för verk som ännu inte finns till”.

Auden beskriver ett helt menageri:

För att den inre censorn, som diktaren underställer sina verk i vardande, skall göra så få fel som möjligt, bör han vara ett helt censorskollegium. Detta bör t ex innefatta ett känsligt endabarn, en praktisk husmor, en logiker, en munk, en respektlös narr och kanske också en som alla de andra avskyr och som avskyr dem tillbaka – en svavelosande stamanställd korpral, som tycker att allt vad poesi heter är skräp.³⁷

I mindre burleska tongångar talar han också om nödvändigheten av att *utbilda* sin inre censor. I *Färgarens hand och andra essayer* kan man försöka följa utbildningens vindlande spår. Det är ingen väg att lättvindigt imitera, det är

37. Ur ”Att skriva”, ingår i W H Auden, *Färgarens hand och andra essayer*, översättning Erik Sandin och Torsten Blomkvist, Albert Bonniers förlag (1965), s. 22.

ett temperament och för en poet. Och Audens temperament är ett annat än Virginia Woolfs eller Diderots, helt annorlunda än Charles Dodgsons eller Marie Louise Ramnefalks. Även annorlunda än Einsteins, Niels Bohrs eller Darwins. Och definitivt skilt från Andrej Sacharovs eller Linnés. Men hur man än söker – ingenstans står att finna att tankens väg skulle ta sig fram på de vägar som svenska högskoleutbildningar prioriterar: avskilt från levt liv och oscillerande i symmetriernas tunna luft.

Teknologerna på KTH fick en tredje uppgift. Jag delade ut en text om skrivande, språk och kunskapssyn. För att gardera mig mot kritiska kursutvärderingar ingick också ett alternativ, en fallstudie över en speciell metodanvändning i ett förbättringsprojekt.

De flesta valde texten om skrivande.

Så här började en av de texter jag fick in:

När jag tänker på mig själv som person, som människa, kan det ofta vara svårt att riktigt komma mig själv nära. Jag försöker gestalta mina erfarenheter av livet i egenskaper, färdigheter, tillkortakommanden och känslor. Allt blandas i ett gytter av begränsningar och nivåer, jag hittar inte hem, jag känner mig inte trygg. På något vis är jag då inte tillfreds med de raka och rationella närmast klichéartade lösningarna i min tillvaro.

Som oftast har jag i vardagen inte tid eller energi att närmare reflektera över vad det är som får mig att agera på ett visst sätt eller känna på ett visst vis. Jag upplever att det är *de första* rationella, logiska eller känslomässiga lösningarna som tar grepp om mig. Jag vet dock då inte varför, jag hinner inte med. Jag kan uppleva att min vardag rusar på med alltför många yttre drivande faktorer som inte tillåter tid för djupare reflektion. Jag tror att tillvaron måste få lov att sätta sig riktigt emellanåt, precis som ett berg eller ett hus behöver sätta sig.³⁸

Glipan mellan den som handlar och den som betraktar sin handling öppnar sig när vi skriver. Just den här texten kanske kom till utan ändringar – den har stannat vid en panorering, en viktig sådan. Men så snart vi börjar ändra och skriva om tecknar sig glipan fullt synligt. Intensiteten i ändringarna växer ju närmare vi kommer de konkreta exemplen, så fort vi matar tanken med tillvarons material. Vem är det som ändrar hela tiden? Och vem dikterade fel från början? Vem är det som läser och vem är det som skriver? Med överstrykningar och ändringar kan ett pappersark hålla fast hela förloppet. Det tecknar sig som en dialog, ofta ganska dramatisk att följa. Innan vi datoriserade våra skrivverktyg bevarade de nerkladdade arken helt synliga spår efter tankens arbete. Idag får vi lov att erinra oss hur det faktiskt går till.

38. Utdrag ur en text av Oskar Josefsson.

”På något sätt är vi dubbla inom oss själva ”, skrev Montaigne³⁹. Alla som ger sig i kast med att formulera något viktigt kommer så småningom att göra den erfarenheten. När jag skriver är jag en annan. Också.

Så här fortsätter texten jag fick in:

På samma sätt som tillvaron kan upplevas som en på rad efterföljande händelser och känslöfnimmelser så kan den enklast uttryckas på det viset i verbal eller skriftlig form. Men jag upplever inte att jag är tillfreds med detta, beskrivningen blir inte rättvis. För mig är ett medel litteratur och då främst poesi. Jag upplever att när jag läser poesi hjälper den mig att hitta uttryck och liknelser till min egen tillvaro, till mig själv. Den har kraften att omformulera mitt medvetande till begrepp och uttryck genom enkla meningar och ord. Även om jag har väldigt svårt för att gå åt andra hållet och uttrycka min verklighet genom ord och meningar så vet jag att det inte är omöjligt /.../.

39. Michel Montaigne, *Essayer*, Bok 2, Atlantis (1990), s. 393.

BILDNINGRESOR

I en annan tid kunde bildningsresorna se annorlunda ut. Då handlade de verkligen om fysiska resor, om att uppleva andra delar av en värld som för de flesta ännu var snävt geografiskt begränsad. Fredrika Bremer kan vara vårt exempel. ”Romanförfattare och resenär” står det över den biografiska notisen i Bernt Olssons och Ingemar Algulins *Litteraturens historia i Sverige*.

Rubriken är träffande.

Hon var verkligen en resande. Det var som om hon livet igenom måste *iscensätta* sin utbrytning ur tidens och högborgerlighetens trånga konventioner, som om hon kippade efter andan. Mest känd är den två år långa resan när hon besökte hemmen i Nya Världen⁴⁰. Här besöker hon plats efter plats, allt är främmande, allt är första gången. Amerika är inte belägrat av svenska vanor, standardiserade ordmoduler hotar inte här. Hon skriver i brevform. Upprörs över slaveriet, diskuterar det, förundras i möten, påfallande glad. Berättar för oss vad hon ser och tänker.

Bananas, utropar hon.

40. Fredrika Bremer, Hemmen i nya världen, Dagbok i brev under en resa i Norra Amerika och på Cuba, P A Norstedt & söner (1853–54).

Det hon möter smälter hon ned mot sitt eget, och det som är eget är rikt – det kan vi enkelt förstå om vi tjuvläser i ett brev till Tegnér:

I min äventyrs-fattiga, men äventyrs-törstiga ungdom tecknade jag en gång i en melankolisk stund en figur, som gäspande suckade: ”det värsta utav alla öden är att inga öden ha!” Och ju stillare världen blir, ju mer ”de fridsamma komma att besitta jorden” ju mer blir det vårt öde att inga yttre öden ha, och att gäspa ihjäl oss på kuppen så vida vi ej skapa oss en egen värld och nya öden inom vårt eget bröst. Där inom måste vi kunna göra upptäcktsresor, där kämpa med stormar, där upptäck goda hopps uddar, eller med Columbus ana nya världar, se ljusen skimra ifrån dem under nattens djup, och taga dem i besittning; söka guld och samla skatter och hemföra till fäderneslandet, ja om än detta fädernesland slå våra händer i bojor till tack!⁴¹

Fredrika Bremers bildningsresor var livslustens färd från ledan, gäspningen, förnumstigheten. Det tog henne sju år, sen var hon iväg på sin resa till Norra Amerika och Kuba. Hon utgör förvisso ett exempel på privatekonomins betydelse för vilka livsval som är möjliga. Men framför allt framträder hon i en tid när bildningsresan bokstavligen kunde handla om att vidga vyer.

Se det som ingen annan sett.

41. Citerat från Bernt Olsson & Ingemar Algulin, *Litteraturens historia i Sverige (1987)*. Brevet till Tegnér skrev Fredrika Bremer 1842.

Läsa världen. Och skriva den.

Förbindelsen mellan läsande och skrivande har inte förändrats sedan Fredrika Bremer vidgade sin värld genom bildningsresor, men det är lättare att få syn på det sammanflätade läsandet och skrivandet när det glider isär en smula. Läsandet avtecknar sig som det främmande, och skrivandet tämjer det. Fredrika Bremer är tydlig: hon söker skatter att ta med sig hem. Och hon är upplysningspåverkad. Ingen auktoritet kan hindra henne. Hon vet att det främmande är guld.

Fredrika Bremers bildningsresor förflyttar oss till tiden innan – tiden innan ordet information ännu lösgjort sig från kopplingen till personlig förmedling, tiden innan alla genom information redan tycka sig ha sett och läst allt.

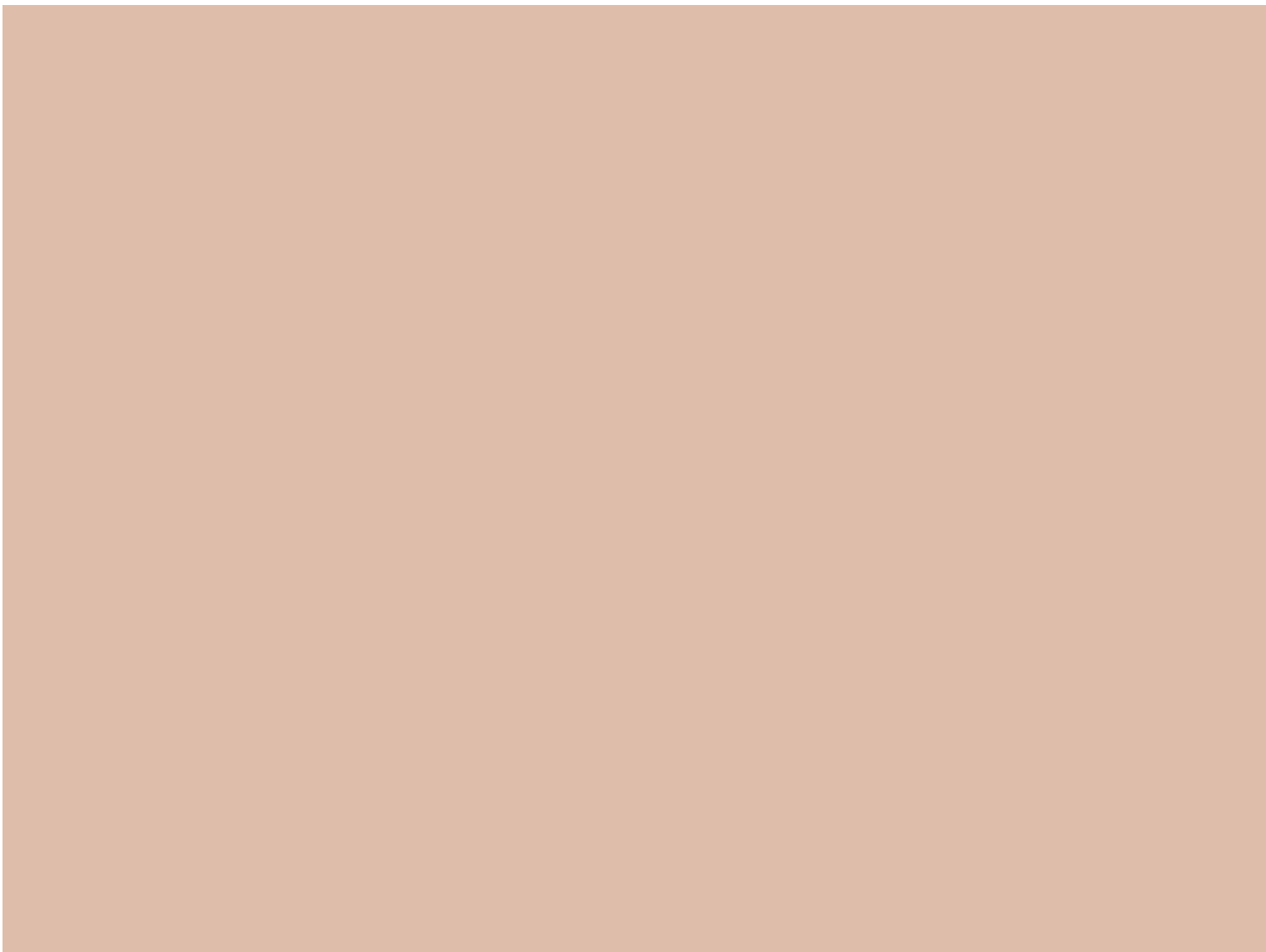
Tiden innan det främmande blev mitt eget språk.

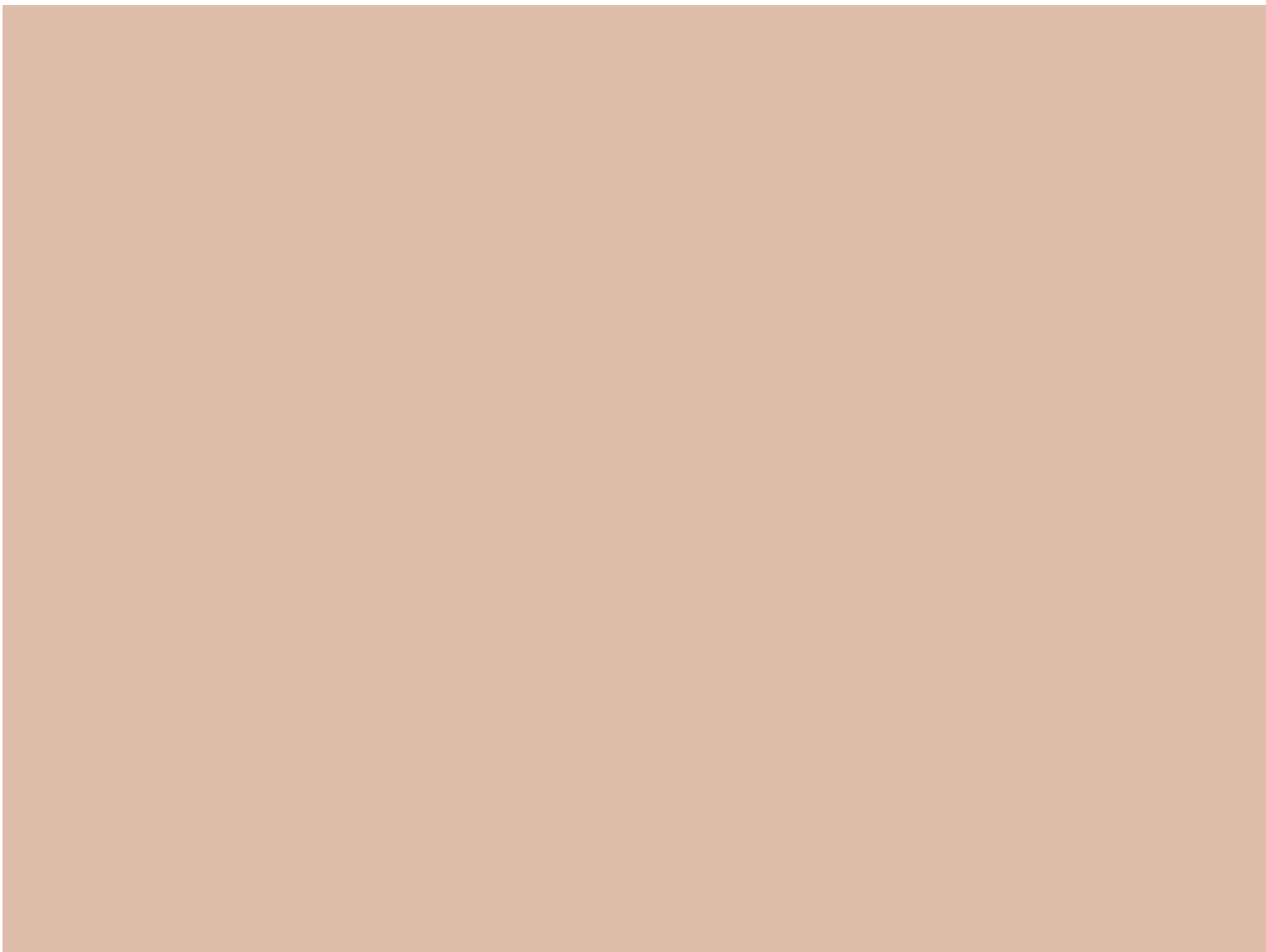
Ledan, gäspningen, förnumstigheten är densamma idag. Men livslustens färd från ledan måste se annorlunda ut. I sitt Skaldeuniversitet föreskriver Auden förutom studiet av modersmålet och två moderna språk, dessutom minst ett antikt. Tusentals versrader på dessa språk skulle läras in utantill. De enda litteraturkritiska övningar han tillåter är parodier. Förutom prosodi, retorik och filologi (obligatoriskt) skulle varje student välja tre kurser bland följande ämnen: matematik, naturhistoria, geologi, meteorologi, arkeologi, mytologi,

liturgi och kokkonst. Därtill skulle varje student åläggas att ta vård om ett husdjur och odla ett eget trädgårdsland.⁴²

Måne detta universitet skulle ge oss färgarens hand?

42. W H Auden (1965), s. 75f.

REFERENSER

W H Auden, *Färgarens hand och andra essayer*, översättning Erik Sandin och Torsten Blomkvist, Albert Bonniers förlag (1965).

Michail Bachtin, *Dostojevskijs poetik*, översättning Lars Fyhr och Johan Öberg, Anthropos (1991).

Gillian Beer, ”Alice dialoger – samtal och taktik”, översättning Maria Hammarén, *Dialoger* 53 (2000).

Walter Benjamin, *Paris. 1800-talet huvudstad: Passagearbetet*, översättning Ulf Peter Hallberg, Symposion (1990).

Harold Bloom, *Genius. A Mosaic of one hundred exemplary creative minds*, Warner Books (2002).

Fredrika Bremer, *Hemmen i nya världen, Dagbok i bref under en resa i Norra Amerika och på Cuba*, P A Norstedt & söner (1853–54)

Lewis Carroll, *Alices äventyr i sagolandet och bakom spegeln*, översättning Gösta Knutsson, teckningar av Robert Högfeldt, Jan förlag (1945).

Maria Hammarén, *Skriva – en metod för reflektion*, (1995), andra upplagan, Santérus (2005).

Maria Hammarén, *Ledtråd i förvandling. Om att skapa en reflekterande praxis* (1999), andra upplagan, Santérus (2008).

Maria Hammarén, *Skriva hop sig. Om att uppfinna sig själv*, Santérus (2006)

Maria Hammarén, *Långa handlingar och korta*, Santérus (2009).

Gunnar D Hansson, *Nådens oordning. Studier i Lars Ahlins roman Fromma mord*, Bonniers (1988).

Olov Hartman, *Jordbävningen i Lissabon*, Rabén & Sjögren (1968).

Kjell S. Johannessen, *Praxis och tyst kunnande*, Dialoger (2000).

Immanuel Kant, *Kritik av det rena förnuftet*, översättning Jeanette Emt, Thales (2004).

Heinrich von Kleist, ”Tankarnas gradvisa tillkomst vid talet”, *Världens bästa essayer i urval*, Magnus von Platen (red.), Natur och Kultur (1961).

Erik Mesterton, ”Poesi och verklighet i modern engelsk lyrik”, *Spektrum*, januari 1932.

Montaigne, *Essayer*, Bok 2, översättning Jan Stolpe, Atlantis (1990).

Platon, ”Faidon”, *Skrifter*, Bok 1, översättning Jan Stolpe, Atlantis (2000).

Bernt Olsson & Ingemar Algulin, *Litteraturens historia i Sverige*, Norstedts (1987).

Marie Louise Ramnefalk, ”Att skriva sig till kunskap”, *Dialoger* 27–28 (1993).

Marie Louise Ramnefalk, *Författaren, världen, språket. Essäer om litteratur och skrivande*, Ordfronts förlag (1996).

Marie Louise Ramnefalk, ”Harry Martinson – ett porträtt nu”, *Dialoger* 81–82 (2007).

William Shakespeare, *King Lear*, i *The Arden Shakespeare*, Routledge (1993).

Jean Starobinski, *Montaigne i rörelse*, översättning Jan Stolpe, Atlantis (1994).

Jean Starobinski, ”Diderot och de andras tal”, ingår i Göranson & Florin (red.), *Den inre teatern. Filosofiska dialoger 1986–1996*, Carlssons (1996).

Virginia Woolf, *Ögonblick av frihet. Dagboksblad 1915–1941*, översättning Rebecca Alsberg, Elisabeth Grate Bokförlag (2008).